

Anna Krajewska

Działania wielopodmiotowe w nowoczesnym procesie kształcenia w szkole wyższej

Aktualne rozumienie edukacji wynika z nowej filozofii myślenia o niej, z jej humanizacji. Kształtowanie się edukacji humanistycznej jest rezultatem przemian w filozofii edukacyjnej, w której poddano krytyce edukację adaptacyjną, przedkładając jednocześnie koncepcję krytyczno-emanypacyjną. W edukacji adaptacyjnej, dominującej przez lata, kierowniczą rolę w procesie kształcenia pełnił nauczyciel. Edukacja ta opierała się na uproszczonej koncepcji człowieka, nie uwzględniała potrzeb jednostki, jej możliwości intelektualnych. Nauczyciel akademicki, jak pisze K. Duraj-Nowakowa „preferował, a często dzieje się tak i nadal, umysłową sferę osobowości studenta, przekazywał gotową, autorytarną wiedzę, marginalizował sferę afektywną, jego styl pracy ograniczał twórczy wymiar procesu kształcenia”, a wyniki badań potwierdzały „dominację rzeczowych, zadaniowych form kontaktów nauczyciela ze studentami”².

Negacja tego rodzaju kształcenia, postępujące umacnianie się orientacji humanistycznej w dydaktyce³, w której akcentuje się rolę jednostki i jej potrzeb w edukacji, podmiotowość studenta, jego godność, racjonalną emancypację, indywidualny wysiłek, aktywność, samodzielność, odpowiedzialność⁴ powoduje zmianę roli nauczyciela akademickiego w procesie kształcenia. Nauczyciel przestaje pełnić w procesie kształce-

¹ K. Duraj-Nowakowa, *Pedeutologia o działalności zawodowej nauczycieli akademickich w kształceniu pedagogów: wnioski i prognozy*, [w:] *Nauczyciele akademicy w procesie kształcenia pedagogów*, K. Duraj-Nowakowa (red.), Kraków – Łowicz 1999, s. 121.

² Np.: B. Hajduk, *Profesjonalizacja studentów: dynamika zjawiska*, Zielona Góra 1993, s. 35.

³ S. Palka, *Dialog w dydaktyce ogólnej i praktyce kształcenia*, [w:] *Teoria i praktyka kształcenia w dialogu i perspektywie*, A. Karpińska (red.), Białystok, 2003; idem, *Dydaktyczne kreowanie „edukacji jutra”*, [w:] *Edukacja jutra. VI Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, K. Denek, T. Zimny (red.), Częstochowa 2000.

⁴ Np.: K. Denek, *Ku dobrej edukacji*, Toruń – Leszno, 2005; K. Denek, K. Przyszczypkowski, R. Urbański-Korż, *Aksjologiczne podstawy edukacji*, Poznań – Toruń 2001.

nia funkcje kierowniczą, a studenci uwolnieni zostają od funkcji tylko wykonawczej, następuje rekonceptualizacja roli nauczyciela⁵. Wprawdzie rola nauczyciela akademickiego w procesie jest nadal znacząca, to jednak odmienna, ponieważ wymaga tworzenia i organizowania środowiska kształcenia skoncentrowanego na studentach, ich potrzebach, możliwościach, ale jednocześnie przy ich zaangażowaniu, odpowiedzialności i aktywnym udziale. Oznacza to potrzebę zmian w działaniach podejmowanych przez nauczycieli i studentów w procesie kształcenia.

Jakie działania nauczycieli i studentów są pożądane w nowoczesnie pojmowanym procesie kształcenia?

Proces kształcenia jest zorganizowanym działaniem wielopodmiotowym podejmowanym przez nauczycieli i studentów. Działania wieloosobowe charakteryzują te podejmowane przez poszczególne podmioty, ale także wzajemne ich oddziaływanie na siebie. Złożoność działań wielopodmiotowych i różnorodność wzajemnych oddziaływań powoduje, że dla określenia działań wielopodmiotowych stosuje się wiele pojęć, np., kooperacja, współdziałanie, współpraca, a także inne. Brak jest jednak jednoznaczności w ich stosowaniu, dlatego sprecyzowanie tych działań umożliwi odniesienie ich istoty do potrzeb nowoczesnie pojmowanego procesu kształcenia.

Z ujęć ogólnych wynika, że kooperacja, to (...) „współpraca, współdziałanie”⁶; „współdziałanie, współpraca”⁷. Przedrostek współ-, to „pierwszy człon wyrazów złożonych, wskazujący na wspólną z kimś cechę, na wspólne z kimś występowanie w jakimś charakterze, na wspólne działanie”, a wspólny, to „odnoszący się w równym stopniu do wielu osób, rzeczy”⁸. A więc kooperacja jest tu terminem o najszerszym znaczeniu, eksplikowanym przez współpracę i współdziałanie, występujące tu jako pojęcia bliskoznaczne. Ale jednocześnie współpraca – to „praca wykonywana wspólnie z kimś, z innymi, wspólna praca, działalność prowadzona wspólnie”⁹, a współdziałać znaczy „działać, pracować wspólnie z kimś, pomagać komuś w jakiejś działalności”¹⁰. Okazuje się, że współdziałanie jest jednak czymś więcej niż współpracą, ponieważ oznacza oprócz

⁵ C. Daly, N. Pachler, D. Lambert, *Teacher learning: towards a professional academy*, „Teaching in Higher Education” 2004, Vol. 9 (1).

⁶ *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa, 1999, s. 943.

⁷ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa, 2000, s. 597.

⁸ *Słownik języka...*, op. cit., s. 713.

⁹ *Ibidem*, s. 714.

¹⁰ *Ibidem*, s. 714.

wspólnej pracy także udzielanie pomocy, co w odniesieniu do działań podejmowanych zarówno przez nauczycieli, jak i studentów w procesie kształcenia posiada szczególne znaczenie.

W prakseologii, w rozumieniu Tadeusza Kotarbińskiego „złożone, wielopodmiotowe działanie to kooperacja, współdziałanie. Dwa podmioty współdziałają, jeżeli przynajmniej jeden z nich drugiemu pomaga lub przeszkadza”¹¹. A więc w tym ujęciu kooperacja to współdziałanie i oznacza pomaganie lub przeszkadzanie. Tadeusz Kotarbiński rozróżnia „przede wszystkim współdziałanie dodatnie, kooperację pozytywną, i współdziałanie ujemne, kooperację negatywną”¹². Dodaje także, iż „dla uproszczenia sposobu wyrażania się wystarczy w przypadku kooperacji pozytywnej posługiwać się po prostu określeniem «kooperacja» lub «współdziałanie», a posilkować się terminem «walka» jako równoważnikiem w przypadku kooperacji negatywnej”¹³.

Jednocześnie w ramach współdziałania T. Kotarbiński wyróżnia współdziałanie dwóch lub wielu podmiotów. „Współdziałanie wielu podmiotów ze względu na określone ich czynności i ze względu na określone ich cele zachodzi tylko wtedy, jeżeli każdy z tych podmiotów pomaga któremuś innemu podmiotowi z tego samego grona lub jest wspomagany przez jakiś inny podmiot z tegoż grona” (...), przy czym „jakąkolwiek wyróżnimy w danej grupie współdziałających grupę cząstkową, zawsze któryś z jej członków pomaga któremuś z członków pozostałych poza jej obrębem lub jest przez któregoś z nich wspomagany”¹⁴. Natomiast „współdziałanie właściwe (...) jest dopiero wtedy, kiedy cel jest wspólny (...), a to jest wtedy, kiedy po to, by to a to było celem dla jednego, musi być ono celem dla drugiego”¹⁵. Odnosząc to, co w opinii autora jest istotne dla każdego współdziałania do współdziałania dydaktycznego można stwierdzić, że nauczyciele i studenci rzeczywiście współdziałają w procesie kształcenia, jeśli cele ich działań są wspólne, działają we wspólnym celu, a jednocześnie każdy z podmiotów jest wspomagany przez inny lub pomaga innemu.

Natomiast w rozumieniu Tadeusza Pszczołowskiego kooperacja, to „działanie wielopodmiotowe (przynajmniej z udziałem dwóch podmiotów), w którym każdy z uczestników liczy się z czynami innych. Ze

¹¹ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław, 1985, s. 86.

¹² Ibidem, s. 86.

¹³ Por.: ibidem, s. 89.

¹⁴ Ibidem, s. 89-90.

¹⁵ Ibidem, s. 97.

względem na zgodność celów w działaniu wielopodmiotowym odróżniamy kooperację pozytywną, czyli współdziałanie od kooperacji negatywnej, czyli walki, odznaczającej się niezgodnością celów¹⁶. Współdziałanie w tym ujęciu to „kooperacja pozytywna; działania wielopodmiotowe, którego uczestnicy wzajemnie sobie pomagają (...) oznacza wspólne działanie dla wspólnych celów¹⁷, przy czym pomaganie określa cytowany autor „w sensie subiektywnym – jeden podmiot pomaga drugiemu zawsze i tylko, jeżeli stara się umożliwić lub przynajmniej ułatwić mu osiągnięcie celu oraz w sensie obiektywnym – gdy działanie rzeczywiście umożliwia lub ułatwia mu realizację jego celów¹⁸. Jednocześnie zauważa, że „pomaganie w znaczeniu obiektywnym jest tym skuteczniejsze, im lepiej udzielający pomocy zna cele i plan działania osoby wspomagannej¹⁹. Przedstawiona wyżej definicja współdziałania pozwala na precyzowanie działań wielopodmiotowych w procesie kształcenia i można na jej podstawie wnioskować, że współdziałanie między nauczycielem i studentami w procesie dydaktycznym, to wspólne działanie dla wspólnych celów, działania, którego uczestnicy – nauczyciele i studenci wzajemnie sobie pomagają, umożliwiają lub ułatwiają osiągnięcie celów. Jednocześnie skuteczność pomocy udzielanej przez nauczyciela studentom i pomocy udzielanej przez studentów nauczycielowi jest uzależniona od stopnia wzajemnego rozpoznania potrzeb wynikających z celów i planu działania podmiotu wspomaganego.

Podobnie określa współdziałanie Jan Zieleniewski „w zespołach ludzkich współdziałanie przybiera postać mniej lub bardziej świadomego, mniej lub bardziej zorganizowanego pomagania sobie wzajemnie przez członków zespołu (...) współdziałanie, to działanie zmierzające do realizacji celów tożsamyh lub zgodnych²⁰. A więc współdziałanie w procesie kształcenia to świadome i zorganizowane udzielanie sobie pomocy przez jego uczestników w realizacji celów tożsamyh lub zgodnych.

Kolejny termin, który także znajduje zastosowanie dla określenia działań wielopodmiotowych to współpraca. Tadeusz Pszczołowski przyjmuje, że współpraca, to „współdziałanie polegające na skoordynowanym

¹⁶ T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wrocław 1978, s. 106.

¹⁷ Ibidem, s. 273.

¹⁸ Ibidem, s. 166.

¹⁹ Ibidem, s. 166.

²⁰ J. Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich*, Warszawa, 1978, s. 118.

wykonywaniu zadań cząstkowych przewidzianych podziałem pracy²¹, a „w przypadku działań koordynowanych – takie scalanie (integracja) czynów wchodzących w skład działania złożonego jednopodmiotowego albo wielopodmiotowego, by owe działania sobie pomagały, a co najmniej nie przeszkadzały (...) w działaniu wielopodmiotowym koordynacja obejmuje rozłożenie działań w czasie i w przestrzeni²². Współpraca w tym ujęciu to współdziałanie, polegające na skoordynowaniu zadań w czasie i przestrzeni, wchodzących w skład działania złożonego tak, aby wzajemnie się wspomagały. Wynika stąd, że współpraca jest współdziałaniem, ale uwzględniając wcześniejsze ustalenia można przyjąć, że współdziałanie jest terminem o szerszym zakresie. Odnosząc to, co jest istotne w tym ujęciu do współpracy nauczyciela ze studentami w procesie kształcenia wydaje się, że termin współdziałanie bardziej kompleksowo ujmuje złożoność działań podejmowanych przez uczestników procesu kształcenia.

Podobne znaczenie niektórych analizowanych tu pojęć zawiera literatura z zakresu psychologii społecznej i socjologii pracy. W ujęciu Henryka Czarniawskiego współdziałanie, to „rodzaj działania i wzajemnego oddziaływania²³, „stanowi jedną z możliwych postaci działania człowieka i ludzi, a więc – świadomej i celowej aktywności, skierowanej na jakiś obiekt, dokonującej zmian w tym obiekcie²⁴. Zauważa, że „zgodnie z tym, co sugeruje przedrostek „współ-”, przy współdziałaniu nieodzowna jest wzajemność zachowań partnerów, a więc wzajemne pomaganie, niezależnie od jego formy i stopnia intensywności²⁵. Cytowany autor wymienia trzy rodzaje współdziałania: współzabawa, współnauka i współpraca²⁶, co oznacza, że szersze znaczenie przypisuje pojęciu współdziałanie niż współpraca. Przedstawione tu rozumienie współdziałania w porównaniu do wcześniejszych jest podobne, chociaż bardziej ogólne, to jednak akcentuje się tu wyraźnie, iż działające podmioty to partnerzy, podkreśla się znaczenie partnerskich relacji między nimi. A więc zgodnie z tym ujęciem współdziałanie nauczyciela i studentów w procesie kształcenia, to współdziałanie partnerów, którego podstawą jest wzajemność zachowań, wzajemna pomoc.

²¹ Ibidem, s. 273.

²² Ibidem, s. 106.

²³ H. Czarniawski, *Współdziałanie potrzebą czasu*, Lublin, 2002, s. 17.

²⁴ Ibidem, s. 18.

²⁵ Ibidem, s. 19.

²⁶ Ibidem, s. 29-32.

Z kolei w pedagogice, w opinii Wincentego Okonia współpraca to „współdziałanie z sobą jednostek lub grup ludzi, wykonujących swoje cząstkowe zadania, aby osiągnąć jakiś wspólny cel. Opiera się na wzajemnym zaufaniu i lojalności oraz na podporządkowaniu się celowi, należyście uświadomionemu sobie przez wszystkie jednostki lub grupy”²⁷. W tym ujęciu współpraca to współdziałanie ludzi w dążeniu do wspólnego celu, które – co warto podkreślić – wymaga od współdziałających podmiotów pewnych wewnętrznych właściwości oraz postępowania ukierunkowanego na wspólny cel. Chociaż brak tu precyzji terminologicznej, to wynikają stąd ważne odniesienia dla procesu kształcenia, a szczególnie jego uwarunkowań podmiotowych. Nauczyciele i studenci w podejmowanych działaniach dążą do wspólnego celu, ale jego osiągnięcie wymaga od nich wzajemnego zaufania, lojalności, a więc odpowiedzialności, uczciwości, rzetelności.

Inne, węższe ujęcie współdziałania proponuje Barbara Karolczak-Biernacka²⁸: „współdziałanie rozumie jako uczestnictwo podmiotów w sytuacji zadaniowej, tworzących tę sytuację, bez egzemplifikowania charakteru wzajemnych relacji, występujących między uczestnikami sytuacji (...). Jest pojęciem nadrzędnym dla czterech podstawowych: współpraca – kooperacja i współzawodnictwo – rywalizacja, które są pewnymi rodzajami wspólnego działania, (...) przy czym współpraca (kooperacja) – to taki rodzaj wspólnego działania, który polega na przyczynianiu się do realizacji zadania podjętego przynajmniej przez dwa podmioty i często rozumianego jako zadanie wspólne (...) a „współzawodnictwo (rywalizacja) – to taki rodzaj wspólnego działania, który polega na dążeniu stron do coraz lepszych rezultatów, do przewyższania różnych obiektów”²⁹.

Odmienne rozumienie terminów współdziałanie i współpraca występuje także w pedagogice pracy. Współdziałanie w ujęciu Tadeusza W. Nowackiego, to „rodzaj stosunku dwu działających podmiotów, z których każdy stara się o wzmocnienie działania drugiego (...) Ma to miejsce, m.in., w szkole, gdzie uczestnicy dążą do celów, które się nie wykluczają (...) nie tylko zapobiega powstawaniu przeszkód, ale ułatwia działanie podmiotom współdziałającym”³⁰. Natomiast współpraca „stanowi wyż-

²⁷ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa, 2004, s. 461.

²⁸ B. Karolczak-Biernacka, *Współzawodnictwo i współpraca w szkole*, Warszawa 1987, s. 40-41.

²⁹ *Ibidem*, s. 40.

³⁰ T.W. Nowacki, *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004, s. 271.

szą formę współdziałania i następuje wówczas, gdy podmioty dążą do osiągnięcia wspólnego celu³¹.

Z przedstawionych definicji analizowanych tu pojęć określających działania wielopodmiotowe – kooperacji, współdziałania, współpracy wynika, że terminy te w literaturze naukowej nie są stosowane jednoznacznie. Przypisuje się im różny zakres – w niektórych ujęciach termin kooperacja posiada najszerszy, w innych zaś współdziałanie lub współpraca, czasem też stosuje się je zamiennie lub jako pojęcia bliskoznaczne. Wobec występujących tu rozbieżności warto zauważyć, że działanie jest kategorią prakseologiczną, ale także dydaktyczną, co podkreśla Wojciech Kojs³² i dlatego jednak bardziej precyzyjne z punktu widzenia działań podejmowanych w procesie kształcenia wydają się propozycje prakseologów.

Z dokonanej analizy pojęć określających działania wielopodmiotowe oraz ich odniesień do działań podejmowanych w procesie kształcenia wynika, że najbardziej korzystny i pożądany rodzaj działania wielopodmiotowego w nowocześnie pojmowanym procesie kształcenia to współdziałanie jego uczestników. Współdziałanie dydaktyczne nauczycieli i studentów w procesie kształcenia jest ukierunkowane na wspólne cele – wywoływanie zmian w osobowości uczących się i występuje wówczas, gdy jego uczestnicy swoimi czynnościami rzeczywiście wzajemnie sobie pomagają, umożliwiają lub ułatwiają przebieg procesu dydaktycznego.

Udzielanie pomocy studentom przez nauczyciela wymaga zmiany w jego działaniach podejmowanych w procesie kształcenia w następujących kierunkach³³:

- od koncentracji na realizacji programu do koncentracji na umożliwieniu realizacji potrzeb uczących się studentów;
- od koncentracji na przekazie wiedzy do koncentracji na udzielaniu pomocy studentom w jej rozumieniu;
- od koncentracji na kształceniu w sferze poznawczej do wspierania uczenia się studentów w całym bogactwie i we wszystkich formach;

³¹ Ibidem, s. 270.

³² W. Kojs, *W poszukiwaniu edukacyjnie optymalnej całości, czyli o prakseologicznym modelu procesu kształcenia*, [w:] *Procesy uczenia się i ich uwarunkowania*, K. Bereźnicki, K. Denek, J. Świrko-Pilipczuk (red.), Szczecin, 2005; idem, *Działanie jako kategoria dydaktyczna*, Katowice 1994.

³³ Por.: A. Krajewska, *Jakość kształcenia uniwersyteckiego – ujęcie pedagogiczne*, Białystok 2004, s. 141; Ch.M. Reigeluth, *What Is Instructional – Design Theory and How Is It Changing*, [in:] *Instructional – Design Theories and Models*, Ch.M. Reigeluth (ed.), Vol. II, Mahwah, New Jersey, London 1999, s. 18-19.

- od kształcenia kierowanego przez nauczyciela do kształcenia kierowanego przez studentów (lub wspólnie z nauczycielem);
- od inicjatywy nauczyciela, jego kontroli i odpowiedzialności za proces i wyniki kształcenia do wspólnej – ze studentami inicjatywy, kontroli i odpowiedzialności za podejmowane działania i ich skutki;
- od przyjmowania jednakowego czasu uczenia się dla wszystkich studentów do umożliwiania każdemu studentowi osiągnięcia pożądanых wyników, w czasie którego potrzebuje.

Udzielanie pomocy nauczycielowi przez studentów, umożliwianie i ułatwianie jego działań w procesie kształcenia wymaga od studentów nie tylko precyzyjnego i systematycznego przekazywania informacji o stanie swoich potrzeb w procesie kształcenia, ale także szybkiego reagowania na potrzeby i oczekiwania nauczyciela. Skuteczne sprzężenie zwrotne staje się istotnym elementem zwiększającym jakość rezultatów współdziałania dydaktycznego nauczyciela i studentów.

Podejmowanie przez nauczyciela i studentów współdziałania w procesie dydaktycznym oznacza zmiany w relacjach interpersonalnych w procesie kształcenia. Dotychczasowe relacje ustępują miejsca partnerstwu, w którym, nauczyciel staje się przewodnikiem po świecie wartości i wiedzy, animatorem jej poznawania. Nauczyciel i studenci stają się partnerami w procesie kształcenia. Łączy ich – jak pisze Jerzy Niemiec „wielostronny i partnerski dialog, jako „diada” w kształceniu”³⁴. Wspólnym celem uczestników procesu kształcenia staje się rozwijanie potencjału tkwiącego w studentach, zwiększanie możliwości uczenia się, a współdziałanie przez nich podejmowane jest temu podporządkowane. Trzeba jednak podkreślić, że współdziałanie uczestników procesu kształcenia w osiągnięciu takiego celu wymaga od studentów zwiększenia ich aktywności, samodzielności i odpowiedzialności w procesie kształcenia i uczenia się, a od nauczyciela podmiotowego traktowania studentów, jak również odpowiedzialności w zmianie i zróżnicowaniu podejmowanych działań.

³⁴ J. Niemiec, *Aktywność i samodzielność – szansa i utopia dydaktyki*, „Toruńskie Studia Dydaktyczne” 2002, nr 18, s. 160.